

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

---

*І.В. Строков, докторант каф. криміналістики
Національної академії внутр. справ України*

Загальні цілі боротьби зі злочинністю та сучасні криміналістичні засоби їх досягнення*

Співвідношення цілей людської діяльності з засобами їх досягнення є “вічною” загальнолюдською проблемою, що стосується всіх видів людської діяльності, і слідча діяльність не є виключенням. Розв’язанням проблеми співвідношення цілей і засобів у людській діяльності впродовж всієї історії займалися філософи, політики, юристи, які часто доходили висновку, що засоби виконання не відповідають цілі, при добрих намірах наставали протилежні наслідки.

Проблема співвідношення цілей і засобів діяльності має кілька різних концепцій, з-поміж яких можна виділити наступні.

Концепція абстрактного гуманізму, відповідно до якої досягнення цілі можливо за рахунок вибору і використання морально-припустимих, доцільних засобів, при цьому їхня моральна оцінка має відповідати загальнолюдським цінностям. Найбільш рельєфно ця концепція виявляється в теорії непротивлення злу насильством, одним з авторів якої є Л.М. Толстой [1]. Ця теорія висуває принцип відмови від насильства, що доповнюється вимогою твердо і рішуче відстоювати істину до кінця перед противником шляхом ненасильницького опору. Найбільше поширення серед прихильників цієї концепції одержала позиція А.А. Гусейнова, відповідно до якої ненасильство розуміється не як покорення та не опір злу, а як активна боротьба за справедливість у суспільстві [2].

Згідно з макіавеллістичною концепцією будь-яка мета виправдовує вибір і використання будь-якого засобу, цілком виключаючи його моральну оцінку. Ця позиція пов’язується з іменами засновника езуїтського ордену І. Лойоли (1491-1556) та італійського вченого Н. Макіавеллі (1469-1527). Вони вважали, що особа, яка хотіла б творити лише добро, неминуче загине серед багатьох інших, далеких від добра. Люди схильні до зла, і лише необхідність примушує їх до чинення добра. У суспільно-політичному житті макіавеллісти застосовують принцип “мета виправдує будь-які засоби”. В особистому житті людина має дотримуватися обмежень, окреслених нормами моралі [3, с. 67-73].

Марксистська концепція займає проміжне положення між макіавеллізмом і абстрактним гуманізмом. Погляди представників цієї теорії

---

* Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

найсуттєвіше виражені у твердженні К. Маркса, що мета, для досягнення якої потрібні неправі засоби, не є права мета [4, с. 406]. Водночас марксизм виправдовує використання насильницьких засобів, необхідних для досягнення мети створення комуністичного суспільства, та обмежує їх необхідне застосування за конкретних обставин. К. Маркс у своїх творах визнав можливість використання насильницьких засобів [5, с. 145].

В.І. Ленін як один із теоретиків марксизму, висловлюючи думку про те, що у революційній боротьбі засоби виправдуються метою, уможливував застосування насильства для досягнення мети [6, с. 313]. Л.Д. Троцький, дотримуючись погляду, що засіб може бути виправданий лише метою і дозволене все те, що дійсно веде до звільнення людства, вважає, що мета створення комуністичного суспільства виправдує вживання будь-яких засобів [7, с. 123].

Слід зазначити, що не всі прихильники марксизму поділяли такий підхід до розв'язання розглянутої проблеми, оскільки неможливо виправдати зло як шлях до досягнення благородних цілей. З цього приводу М.О. Бердяєв писав, що марксизм вважає зло шляхом до добра. Ленін оголошує моральним усе, що сприяє пролетарській революції, іншого визначення добра він не знає. Отже мета виправдує будь-які засоби її досягнення. Моральний момент у людському житті втрачає самостійне значення. І, безперечно, це є дегуманізація [8, с. 92].

Окремо можна виділити ставлення християнства до проблеми співвідношення цілей і засобів, що зафіксоване в одному з його правил: люди мають робити все те, що вони хочуть, те ж саме робіть і ви. Постулати християнства, незважаючи на суперечності і навіть допущення зла використовуються в сучасних етичних вченнях і стали потужним засобом морального виховання. Християнське моральне кредо висловив у своєму категоричному імперативі І. Кант: ми повинні діяти так, як жадаємо від інших, щоб вони діяли стосовно нас. Вищим серед обов'язків є глибока повага до права інших людей. Прокляття тому, хто принижує право інших [9, с. 312]. Тому Кант допускає, що порушене право людини може бути відновлено за допомогою насильства. Християнство припускає насильство і навіть жорстокість в якості засобів для досягнення цілей про що свідчать біблейські постулати.

Усі розглянуті концепції знаходять своє вираження в свідомості пересічних громадян сьогодні. Ймовірно, що на розвиток поглядів нашого суспільства переважно вплинула марксистська теорія співвідношення цілей і засобів. Але погляди марксистської теорії на застосування насильства для досягнення цілей підтримані не всіма вченими. В ідеології нашої держави дотепер немає чітко визначених позицій стосовно можливості використання насильницьких засобів для досягнення цілей. Зокрема, їх відсутність у кримінальному судочинстві доводить те, що дане питання вимагає розробки й осмислення відповідно до сучасних умов.

Розглянуті концепції визначення цілей та засобів їх досягнення надають підстави для визначення загальних шляхів виявлення їх співвідношення та застосування в кримінальному судочинстві. Головна мета цієї діяльності виражена у формі кримінально-процесуальної вимоги, що визначає примусовий характер засобів її досягнення. Крім того, розслідування кримінальних справ як визначений вид діяльності має свою специфіку, яка виявляється та сполучена із відповідними діями, що торкаються обмеження прав і свобод людини. У зв'язку з цим гостро постає питання про можливість застосування окремих засобів розслідування, про їхню допустимість у конкретній ситуації.

Безперечно, існує низка загальних, характерних для всіх слідчих дій положень, що мають враховуватись при виборі тактичних засобів. Однак кожна слідча дія завжди відрізняється від іншої не лише з правового аспекту, а й відповідно до морального врегулювання залежно від його цілей.

У правоохоронній діяльності постійно відбувається постановка цілей і вибір засобів для їхнього досягнення. Результати досягнення найближчих цілей виступають засобами для досягнення наступних цілей. Тому при визначенні цілей і виборі засобів їх досягнення не можна забувати про їхнє ціннісне значення. Необхідно пам'ятати, що найближчі цілі розслідування, наприклад, домагання потрібних показань шляхом насильства, згодом виступають як основа порушення прав учасників процесу, і врешті-решт призводять до надто серйозних помилок. Кримінально-процесуальне законодавство вимагає, щоб засоби, які використовуються в боротьбі зі злочинністю, відповідали його головній меті – встановленню істини та покаранню злочинця. Разом з тим закон визначає, що для досягнення головної мети процесу розслідування не можуть використовуватися будь-які засоби.

Сучасний характер злочинності змінився. З'являються її нові форми, жорстокішими стають засоби, що використовуються злочинцями для досягнення своїх цілей. Зростає їх професіоналізм, для вчинення злочинів вони використовують сучасні наукові розробки щодо приховування слідів. Тому сучасні умови боротьби зі злочинністю виявляють недостатність засобів, які раніше використовувались, необхідність нових, інколи нетрадиційних, підходів до боротьби з нею.

Соціологічні дослідження цього явища доводять, що людство наприкінці ХХ ст. опинилося в кримінологічній пастці, що постійно стискається, вихід з якої неможливий без зміни традиційних засобів та стратегічних напрямів боротьби зі злочинністю [10, с. 48].

Якісно новим формам злочинності необхідно протиставити відповідні засоби реагування держави. Це не означає, що необхідно ввести жорсткі заходи реагування на вчинені злочини. Відповідь злом на зло не призводить до розв'язання загальних державних проблем злочинності. В боротьбі зі злочинністю вже були приклади жорсткого реа-

гування держави. На жаль, це не призвело до зниження рівня злочинності. Після проведення державою в середині 90-х рр. низки жорстких заходів у боротьбі зі злочинністю, її рівень не знизився. Навпаки, її методи та форми стали ще більш витонченими. Про це свідчать труднощі в розкритті вбивств на замовлення політиків, депутатів, підприємців та інших злочинців [11].

Світовий досвід переконує, що в подібних ситуаціях традиційні засоби боротьби зі злочинністю малоефективні. Організованій злочинності необхідно протиставити нові, спеціально розроблені методи реагування, що містили б економічні, політичні, правові та соціальні засоби.

Постає запитання: чи можливе застосування насильства у відповідь на насильство? Виправдання насильства може бути обґрунтовано лише з позиції соціальних завдань держави. Цілі, які переслідує суспільство, в остаточному підсумку спрямовані на забезпечення прав його членів, їхній захист від злочинних посягань. Крім того, забезпечення прав і свобод людини є обов'язком держави. Тому при здійсненні правоохоронної діяльності часом необхідне застосування насильства. Така позиція має право на втілення. Втім, чи необхідна вона в нашому суспільстві? Для досягнення цілей держави із захисту своїх громадян від злочинних посягань можливе використання інших, ненасильницьких, засобів боротьби зі злочинністю. Такі засоби боротьби мають не лише кримінально-процесуальний, а й соціальний і політичний характер.

Характерною рисою сучасної злочинності є її значна поінформованість про методи діяльності правоохоронних органів, приховування слідів злочинної діяльності, їхнього маскуванню та фальсифікації. Враховуючи характер злочинних дій, необхідно не лише зміцнення науково-технічного потенціалу правоохоронних органів, а й методів та засобів виявлення злочинів, вдосконалення організаційних аспектів отримання інформації та вдосконалення можливості її легалізації при розслідуванні злочинів. Йдеться про розширення можливостей використання в розслідуванні оперативно-розшукової інформації, визначенні законодавчих можливостей її реалізації.

До таких методів боротьби слід віднести: економічні, відстеження доходів громадян та дослідження шляхів їх отримання. Прикладом ефективної боротьби з організованою злочинністю економічними методами може бути досвід США у справі кримінально відомого Аль-Капоне. Він був засуджений за порушення податкового законодавства та провів за ґратами 11 років.

Податкове законодавство повинно стати ефективним засобом боротьби з організованою злочинністю, оскільки економічні методи уможливають реалізацію не лише цілей боротьби, а й мають за мету виховання свідомих громадян. Для здійснення економічних методів боротьби з організованою злочинністю можливе вжиття низки певних заходів у межах чинного законодавства, що не потребує прийняття окремих за-

конодавчих актів, а можливе на рівні виконавчої влади. Наприклад, досвід встановлення контролю за проведенням банківських операцій використовується багатьма країнами світу. За даними Податкової адміністрації України, у 1999 р. більше як 30 громадян України задекларували доходи на суму 1 мільйон гривень. У тому ж році більше 5 тис. громадян України здійснили купівлю власних автомобілів, вартість яких становить від 500 тисяч до 1,5 млн. гривень [12, с. 124]. Такі показники суперечать реальним доходам громадян, що може слугувати підставою для здійснення перевірок.

Для здійснення боротьби зі злочинністю необхідно вдосконалювати тактичні засоби розслідування та оперативно-розшукової діяльності. В розслідуванні кримінальних справ можливе застосування вже відомих тактичних прийомів, як провокація, дезінформування, обман тощо. Коли йдеться про їх застосування в оперативно-розшуковій діяльності, то заперечень не виникає. Використання ж провокації, обману, дезінформації під час розслідування багатьма науковцями та практиками не визнається [13, с. 102-103]. На наш погляд, слід визнати обман як засіб слідчої діяльності. Така позиція знайшла підтримку відомих вчених [14, с. 13-16]. Обман осіб, які під час розслідування протистоять слідчому, є розповсюдженим засобом розв'язання завдань розслідування. За результатами досліджень, 54% опитаних слідчих застосовують методи незаконного впливу на учасників розслідування, зокрема обман – 29,8% [15, с. 54]. Тому слід відкрито визнати допустимість обману в правоохоронній діяльності держави (в оперативно-розшуковій діяльності його визнано як засіб діяльності). На нашу думку, на законодавчому рівні необхідно чітко визначити випадки, в яких застосування обману в розслідуванні злочинів не дозволяється та які засоби визнаватимуться неприпустимими.

Для розслідування можливо використання як засобу розслідування таких тактичних прийомів, як спонукання до вчинення відповідних дій. Разом з тим слід відрізнити такі тактичні прийоми, як засоби розслідування, від протиправних дій, що взагалі неможливо застосувати під час розслідування [16, с. 193].

Сучасний стан злочинності вимагає пошук нових нетрадиційних засобів боротьби з нею. Запропоновані напрями боротьби мають переважно профілактичний характер, оскільки реалізуються здебільшого профілактичними засобами, ніж превентивними. На сьогодні, коли надзвичайно важливо застосування таких методів, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, на жаль, не може задовольнити сучасні вимоги боротьби зі злочинністю.

Список літератури:

1. Толстой Л.Н. Исповедь. В чем моя вера. Крейцерова соната: Соч. в 20-ти т. – М., 1982. – Т. 12, 14. 2. Гусейнов А.А. Этика ненасилия // Правда. – 1990. – 19

февраля. 3. Макиавелли Н.: Соч. – М. – 1933. 4. Маркс К. Энгельс Ф. Святое семейство или критика критической критики:– Соч. – М: Политиздат, 1978. – 2-е изд. – Т.8. 5. Маркс К. Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии: Соч. – М: Политиздат, 1978. – 2-е изд. – Т.4. 6. Ленин В.И. Задачи союзов молодежи: Полн.собр. соч. – М.: Политиздат, 1975. – 5-е изд. – Т.41. 7. Троцкий Л.Д. Мораль и наша идеология // Вопросы философии. – 1990. – № 5. 8. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма // Юность. –1989. – № 11. 9. Кант И. Метафизика нравов: Соч. в 6-ти т. – М.: Политиздат, 1978. – Т.2. 10. Лунеев В.В. Преступность в России при переходе от социализма к капитализму // Государство и право. – 1998. – № 5. 11. Кучма Л.Д. Проти злочинності – всією громадою. – Голос України. – 1997. – 18 лютого. 12. Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования). – Харьков,1998. 13. Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. – М : Изд-во БЕК, 1996. 14. Белкин Р.С. Нравственные начала деятельности следователя органов внутренних дел. – М., Академия управления МВД России, 1999. 15. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков, 1995. 16. Волженкин Б. Провокация или оперативный эксперимент // Законность. – 1999. – № 6.

Надійшла до редколегії 21.11.2000

В.М. Шулекин,
ст. преподаватель кафедры криминалистики
Крымского факультета Ун-та внутр. дел

Влияние экспертных ошибок на расследование уголовных дел

Происходящие в Украине глубокие социально-экономические преобразования сопровождаются криминализацией общества, ростом и видоизменением преступности. В структуре преступности все более значительное место занимает деятельность организованных, технически хорошо оснащенных групп, располагающих значительной материальной базой. В этих условиях повышение эффективности и качества расследования преступлений неразрывно связано с активным внедрением в деятельность правоохранительных органов современных достижений науки и техники. С другой стороны, объективизация процесса расследования, как неотъемлемая часть гуманизации уголовного процесса, правовой реформы в целом невозможна без повышения значимости вещественных доказательств, их всестороннего и полного использования в доказывании, что достигается развитием и совершенствованием криминалистики и судебной экспертизы.

В условиях формирования правового государства, демократизации